

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI RECENZIÓK

Csík Ádám Lajos

„KÉT MEMOÁR, EGY KORSZAK...”

Önéletírások Gyuláról a polgárosodás hajnalától annak alkonyáig

Recenzált mű: Erdész Gyula (szerk.): *Gyulai polgárok visszaemlékezései Scherer Benedek és Scherer Ferenc memoárja*, Gyula, MNL Békés Megyei Levéltára, 2021. ISBN: 978-963-7239-80-9 340 o.

Először is, mielőtt könyvbemutató írásom érdemi részére térnék, a polgárosodás folyamatának eme időszaki meghatározása csupán egy – a részemről történt – önkényes kijelölés. A kiegyezéstől az 1945-48-as időszakig tartó érára jól megfogható időegységként tekintek a magyar történelem viszonylatában. Mondanom sem kell, 1949-től már a polgárosodás klasszikus formáiról nem beszélhetünk, annak szereplői nem egy esetben az életben maradásra, létfenntartásra rendezkedtek be.

Ezt az időszakot, amely egy korszakhatárokkal szabdalt, de viszonylag szerves történelmi fejlődés eredménye volt, Scherer Benedek és Scherer Ferenc életútja és visszaemlékezései nagyon jól illusztrálja. Mindezt testközelből – átvitt értelemben, de néha szó szerint – egyenesen az események frontvonalból. A szerzők saját szemszögükön keresztül mutatják be a polgárosodó Magyarország sajátosságait, viszonyait, a lehetőségeket és a visszasságokat, amelyeket a kor, amiben éltek, magukon viselt. Mindkettejük életének közös metszéspontja, hogy a korszak helyi, később országos értelmiségi elitjébe tartoztak, és az, hogy tudásuk – lehetőségeikhez mért – kamatoztatására törekedtek. Jellemzőjük a vállalkozó szellem, amelyben nem csak túléltek, hanem megélték koruk lehetőségeit, valamint tudásuk, eltökéltségük, amelynek révén ki tudtak emelkedni bármely helyzetben. Mindketten remek szociális érzékkel rendelkeztek, amely életük során előre segítette őket. Ez utóbbi nem elhanyagolható tulajdonság napjainkban sem, nemhogy az akkori, szorosabb kapcsolatokra építő, tradicionálisabb társadalomban. Véleményem szerint a „gyulai polgár” kifejezés mindkettejük esetében nemcsak jogokat, előnyöket, hanem kötelességeket, felelősségtudatot, és tenni akarást is egyesített magában.

A szubjektív történetírás jellegzetességeit mindkét mű magán viseli. Emiatt – főleg Ferenc esetében – a családi viszonyok és háttér ismerete jelentős mértékben kiegészíti a történetet. Narratívájuk során több rokonsági összefüggést nem tisztáznak. Erőteljesen érződik, hogy mi, külső olvasók, csak belepillanthatunk az életükbe, de az általuk elejtett félmondatokban rejülő

tudás birtokosai soha nem lehetünk. Ezt a sajátosságot Benedek ugyan igyekszik elkerülni a korai családja ismertetésével, de műve végére ő is az olvasó magával hozott tudására bízva az egyes hiányok kitöltését. Mindkét esetben nagyon megható és személyes pillanatai az írásoknak, amikor a szerzők saját leszármazottaikat szólítják meg, számukra fogalmaznak meg gondolatokat, nekik magyarázzák döntéseiket.

A két szubjektum fajsúlyos részét képezi az élmények, kiemelkedő utazások történeteinek megírása. Ez abból eredeztethető, hogy a szerzők igyekeztek a hétköznapi életből – az elbeszélő formátum keretei között ugyan – a lehető legszűkebben, csak a főbb vonásokat kiemelni. Mindketten beszámolnak gyermekkorukról, tanulmányaikról, pályájukon és karrierjükben való boldogulásukról. Ha nem is tudatosan, de nagyon jó korszakokat adnak az adott társadalmi, gazdasági, kulturális és vallási viszonyokról. Jól meg lehet figyelni az egyes gazdasági változásokat, a nagyságrendeket, hogy mi, mennyibe került abban a korban, és hogy azok drágának, vagy olcsónak számítottak-e az adott helyzetben. A két memoár jellegzetességeiből adódóan, szépen ábrázolódnak az egyes identitások, és azok családon belüli változásai, a nyelv használatának kérdései, a kötődések és a kulturális hagyományok értelmezései.

Scherer Benedek visszaemlékezésére jellemző a régiesebb nyelvezet és az elbeszélő stílus. Kevesebb adattal, inkább több saját tapasztalattal és anekdotával fűszerezve meséli el életét gyermekkorától kezdve egészen nyugalomba vonulásáig. Sajátos szemszögéből reflektál korának eseményeire, adva ezeknek egy kissé furcsa magyarázatot. Ez nem csak az élete során megélt gondolatokra igaz, hiszen a memoár megírásának pillanatában fennálló politikai és társadalmi berendezkedéseket is megemlíti. Egyedisége Ferenchez képest, hogy saját világnézetét, világlátását is beépíti művébe. Ezáltal egy ritka betekintést enged egy olyan XIX–XX. századi mentalitásba, amelyre jelentős hatást gyakorolt a világlátottság. Gondolkodására jelentős hatást gyakorolt gyermekora, annak tapasztalásai, és az a fajta gazdálkodói „idill” amelyet a bánás sajátosságai nyújtottak. A német kultúrához való kötődés, és az ebből fakadó lehetőségek is tetten érhetőek Benedek memoárjában, életútjában. A másik érdekes vonulata a műnek a fiatalkori túrák, kirándulások Európában. Ezeknek a leírása rendkívül érdekes stílusban és személyes hangvételben történt. Kiemelt szerepet kapnak ezekben a részekben Kossuth Lajossal való találkozásai. Az ezekben az időkben szerzett élmények és gondolatok meghatározó szeletet kaptak a későbbi eseményekben. Benedek alkotása komoly forrásértékkel bír nemcsak a fentebb említett aspektusokban. Tevékenysége a gyulai polgárság életében olyan helyzetbe hozta, hogy önéletírása értékes adalékokkal, információkkal szolgál a város életével, társadalmával és gazdaságával kapcsolatban. Aktívan közreműködött a Gyulai Harisnyagyár,

és az első Gyulai Takarékpénztár létrehozásában is. Ezen vállalkozásokkal kapcsolatban nemcsak pótolhatatlan kútfőnek bizonyul műve, hanem azoknak működésével kapcsolatban elejtett információi tovább színesítik a korabeli Gyula életét, viszonyait az utókor fekete-fehér, avíttas emlékezetében.

Scherer Ferenc memoárjában sokkal jobban törekszik a tényszerűsége, az adatok és események pontos rögzítésére. Nála kevésbé dominál az anekdotikus elmesélő stílus, amelyet gyermekkorára korlátoz, és amely csak a visszaemlékezés első feléig tart ki. A második fejezet – az elsőhöz képest – még történésibb megközelítést alkalmaz, tényszerűbb, és jobbára az első feleségével töltött időkre koncentrál. Ennek a részeknek az olvasása nehezebb, mivel főleg az utazásoknál a tényszerűség legyűrte az élvezhetőség szempontját. Az adatok tömkelege jellemzi a második blokkját Ferenc önéletírásának. Életrajzát inkább a XX. század viszontagságos évtizedei, sem mint a gondos élettervezés, kiszámított szakmai pálya és a családja által nyújtott biztos támasz határozza meg. Pedig tudományos teljesítménye, tanulmányai és ambíciói egy tudományos, elit értelmiségi pályára predesztináltak. Memoárja, ha nem is tudja a „gyulai hétköznapiok rezgéseit” megörökíteni, de egy gyulai polgár életét visszaadja. Beleláthatunk a XX. század főbb eseményeibe – főleg az első világháború alatti helyzetéből fakadóan –, illetve az általa tapasztaltak szemszögéből. Önéletírása egyik fő pontjának tartom, hogy bemutatja saját magán keresztül, milyen perspektívái lehettek egy pályakezdő fiatalnak a trianoni határok közé terelt Magyarországon. Scherer Ferenc művének forrásértéke nem törpül el Benedeké mellett. Érdekes részleteket ismerhetünk meg a manapság „Scherer-kötettként” aposztrofált, két kötetes Gyula város története készüléseinek mozzanatairól, az eredmények publikálásáról. Ezzel kapcsolatosan a gyulai értelmiséggel kapcsolatban is kaphatunk plusz információkat. A másik jelentős forrásközlése a Gyulai Harisnyagyár működésével és belső viszonyaival kapcsolatos. Habár kijelentette, hogy Benedek megírta a gyár működéséről és történéseiről azt, amit ő is szeretett volna, de azért hozzátett egy másik, az üzemvezetői perspektívát. Ezekben a részekben leírja saját, személyes tapasztalatait a gyár üzemelésével kapcsolatosan, annak dinamikáival, és fejlődésével. A versenyképesség növelésével és a vállalkozás tulajdonviszonyainak változásaival szintén foglalkozik, amelyeket — történész vénájának köszönhetően — jól követhető módon mutat be. Jelentős terjedelmet szentel a kirándulásoknak, utazásainak. A már fentebb említett második blokkban lévő utazások megörökítését a szubjektív élmények értéke, azok dokumentáltsága indokolta. Ezen részek, nagyok, leíró jellegűek, kissé repetitívek; saját és első felesége, Szeri szemszögéből örökíti meg, mikor, hogyan – saját szava járásával – „rándultak ki” és merre.

Ezen – a második fejezetben taglalt – eseményeknek a leírása során sokkal jobban érződik a háttértudás meglétének a szükségessége. Ezen kívül, mint ahogy Benedek is, rengeteg eseménnyel, történéssel kapcsolatosan osztja meg tapasztalatait, ám apjával ellentétben gondolatokat nemigen fűz azokhoz. Az egyetlen szerkesztésileg is zavaró momentum Scherer Ferenc visszaemlékezésében, hogy az általa megszólaltatott Szeri lejegyzett gondolatai nehezen különíthetők el saját élményeitől. Számomra az ostromlott Budapesten töltött időszakról szóló beszámoló volt az egyik legérdekesebb, de egyben az egyik legszomorúbb része is önéletírásának.

Ezek alapján felmerül a kérdés, milyen embereket ismerhetünk meg a kötet révén? Ezt természetesen mindenkinek magának kell eldöntenie, de a következők biztosan állíthatók a memoár alapján. Scherer Benedek egy találékony, intelligens, talpraesett ember volt, akit az élet már sajnos korán felvértezett állóképességgel, amelyet pályája során jól kiaknázott. Előrehaladásában tudására és vállalkozókészségére alapozott, amely kiszámított kockázatvállalással párosult. Indulási pozíciójához képest, főleg amilyen pályát kijelölt volna számára a közgyám, magas társadalmi presztízst és gazdasági pozíciót tudott kialakítani. Ferenc intelligens, érdeklődő és választott tudományában elmélyülő típus volt. Főleg az első világháború időszakában adta tanúbizonyságát alkalmazkodóképességének, amellyel képes volt azon a megrázkódtatáson is túllendülni, amelyet a háború elvesztése és tudományos pályájának átalakulása jelentett. Ezen tulajdonságával tudta azt az egzisztenciát megteremteni, amivel később megalapozhatta vagyoni helyzetét, amely jólétet és biztos megélhetést jelentett családjá számára. Továbbá felfedezhető benne az eltökéltség és a kitartás is, amely egy jó kutató ismérve, s amely révén meg tudta írni Gyula város történetét. Ne feledjük, fiatal korára már a történelemtudomány doktora címet és tanítói diplomáját is megszerezte, amely nem kis akaratereőre utal.

Pár szót szeretnék ejteni a megjelent kötet szerkesztéséről, szerkezetéről is. A visszaemlékezések eredeti állapotukban három – egymástól elkülönülő – egységet alkottak. A kötet szerkesztője, dr. Erdész Ádám képes volt ezt a három blokkot a lehető legjobban összehangolni. A Scherer Ferenc által címzések nélküli fejezetek utólag adott címei jól visszaadják azok tartalmát, összeigazítva a két másik memoárral. Magyarázó lábjegyzetei segítségével a német anyanyelvű Scherer Benedek által használt német kifejezések fordítását a szerkesztő megadta, egyes tárgyi tévedéseit javította. Ezek mellett igyekezett az éppen szóba hozott művek pontos címét is közölni az olvasókkal. A szerkesztő által jegyzett bevezetés jó kontextust nyújt a korabeli viszonyoknak, családi kapcsolatoknak és a két személy életútjának.

A könyv végén lévő névmutató apparátus pedig nagy segítséget adhat azoknak, akik tágabban is kutatni kívánják a gyulai lakosság jelesebb személyeit, Benedektől vagy Ferencről származó információkra van szükségük.

A könyv grafikai eleme impozáns, megjeleníti a két memoár szellemiségét. Keménytáblás kivitel időtállóságot sugall. Számomra Scherer Benedek memoárja, gondolatai nagyon érdekesek voltak, Ferenc esetében az általa megéltek bemutatása, és elszórt információi oldották a mű jellegét. Összeségében elmondható, hogy akit érdekel a XIX–XX. század vidéki polgára annak a két Scherer által jegyzett memoár kiadása hiánypótló munka, amely az azt megírókhoz méltó formában öltött testet Gyula városában.